

*До спеціалізованої вченої ради
К 11.737.01 у Донецькому юридичному
інституті МВС України*

87510, м. Маріуполь, просп. Луніна, 89.

В І Д Г У К

**офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора
В. В. Вапнярчука на дисертацію Боровик Анни Миколаївни
«Особливості криміналістичної характеристики злочинів, вчинених
з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, і предмету
доказування у досудовому розслідуванні», подану на здобуття наукового
ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю
12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність
(Маріуполь – 2021)**

Актуальність теми дослідження. Реалії сьогодення свідчать про гостру потребу в ефективній боротьбі зі злочинністю, і особливо зі злочинами, вчиненими з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Адже, такі злочини порушують гарантоване Конституцією України (ст. 24) та міжнародними договорами (ст. 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) невід’ємне право громадян на рівність прав і свобод незалежно від ознак раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань та припис щодо заборони дискримінації за будь-якою ознакою. Необхідність протидії цим злочинам зумовлює вжиття комплексу заходів, найважливішим з яких є їх належне розслідування. Для забезпечення всебічного, повного та неупередженого його здійснення важливо враховувати особливості цих злочинів, що сприятиме визначенню оптимальних напрямів розслідування, способів його здійснення та запобіганню їх вчиненню в

майбутньому. Визначення системи узагальнених відомостей про найбільш типові криміналістично значущі ознаки механізму вчинення цих злочинів та кореляційних зв'язків між ними здійснюється шляхом їх криміналістичної характеристики.

Варто констатувати, що на сьогоднішній день рівень наукової розробки питань, що стосуються криміналістичної характеристики злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, залишається не задовільним, таким, що не може слугувати достатньою науковою базою для вирішення низки теоретичних і практичних проблем, що виникають під час досудового розслідування злочинів цієї категорії.

Викладене свідчить про актуальність теми дисертаційного дослідження Анни Миколаївни Боровик і про значний вклад її в науку криміналістики та кримінального процесу, який істотно розширює наукові знання щодо криміналістичної характеристики злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, і предмету доказування під час їх досудового розслідування, та перспектив їх подальшого розвитку.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. У роботі А. М. Боровик комплексно досліджується широкий спектр актуальних питань, зв'язаних із криміналістичною характеристикою злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, і предметом доказування у кримінальних провадженнях під час їх досудового розслідування.

Викладені у вступі та розділах основної частини роботи положення, які стосуються постановки проблеми в цілому, окремих її аспектів, переконують в тому, що питання, які розглянуті в роботі, є теоретично і практично важливими, недостатньо розробленими в сучасній доктрині криміналістики.

Об'єкт та предмет дослідження визначені коректно. Так, його *об'єктом* є суспільні відносини, які виникають у зв'язку з вчиненням злочинів з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості та їх досудовим розслідуванням. *Предметом дослідження* є особливості криміналістичної характеристики злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи

релігійної нетерпимості, та їх вплив на предмет доказування у досудовому розслідуванні (вступ дисертації).

Об'єкт і предмет співвідносяться з метою та завданнями дослідження. *Мета* дослідження полягає у визначенні особливостей криміналістичної характеристики злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, та їх впливу на предмет доказування у досудовому розслідуванні. Для досягнення поставленої мети дисертантом сформульовані та вирішуються сім *дослідницьких завдань*: 1) визначити групи кримінальних правопорушень, у складі яких виділяється мотив расової, національної чи релігійної нетерпимості, та надання їх загальної характеристики; 2) виділити на основі аналізу кримінальних проваджень щодо злочинів проти життя та здоров'я особи, зв'язку мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості з іншими елементами механізму цих злочинів; 3) дослідити роль криміналістичної характеристики злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, в доказуванні мотиву під час досудового розслідування; 4) визначити зміст елементів предмету доказування, обумовлених фактом вчинення злочинів з мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості; 5) окреслити та проаналізувати типові слідчі ситуації доказування мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості у провадженнях щодо злочинів проти життя і здоров'я; 6) дослідити типові тактичні завдання розслідування, пов'язані з встановленням ознак мотиву злочину та шляхів їх вирішення; 7) сформулювати рекомендації щодо отримання доказів наявності мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій (вступ дисертації).

Загальний аналіз наукової праці та загальних висновків дозволяє стверджувати, що *зазначені завдання дисертанткою було виконано, а мету дослідження – досягнуто.*

Зібраний теоретичний та емпіричний матеріал аналізується в роботі з використанням комплексу методів наукового пошуку. *Методологічну основу дисертаційного дослідження складає загальний діалектичний метод наукового*

пізнання дійсності, відповідно до якого відображення в навколишньому середовищі злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, розглядалися у взаємозв'язку їх елементів. Крім того, *методологічним підґрунтям* дисертаційного дослідження стала сукупність таких загальнонаукових та спеціально-юридичних методів пізнання, як аналізу, синтезу, індукції, дедукції, аналогії, системно-структурного, історико-правового, порівняльно-правового, опитування, експертної оцінки (вступ дисертації). Всі методи дослідження використовувались у взаємозв'язку та взаємозалежності, що в кінцевому рахунку забезпечило всебічність, повноту та об'єктивність дослідження, коректність, несуперечливість та істинність наукових результатів.

Емпіричну базу дослідження склали результати вивчення матеріалів 76 кримінальних проваджень (вироків судів) про злочини проти життя та здоров'я особи, вчинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, а також результати опитування слідчих, які мали досвід розслідування цих злочинів, статистичні дані Національної поліції та Генеральної прокуратури України (Офісу Генерального прокурора України). У цілому емпірична база дозволяє оцінити висновки дослідження як репрезентативні. Теоретична частина дисертації достатнім чином пов'язана з емпіричними даними, які дослідник використав у основній частині роботи. В узагальненому вигляді частина їх розміщена, як це й передбачають вимоги до дисертацій, у Додатках до роботи, що додатково свідчить на користь висновку про обґрунтованість зроблених в дисертації висновків і пропозицій.

Нормативну базу дослідження становлять Конституція України, кримінальне і кримінальне процесуальне законодавство України, постанови Пленуму Верховного Суду України, відомчі нормативні акти та інструктивні документи МВС України.

Науково-теоретичне підґрунтя дисертаційного дослідження є достатнім. Вивчена література з різних галузей правової науки – з загальної теорії держави і права, філософії, конституційного і міжнародного права, криміналістики, кримінального права, кримінології, кримінального процесу; наукові

дослідження учених радянського та сучасного періодів (225 найменувань).

Науковий апарат рецензованої дисертації достатньо високий. Матеріал викладено чітко, доступно, логічно послідовно, юридично грамотно. Коректно виділені головні положення.

Ці та інші показники свідчать про комплексну, цілісну, теоретично і практично значущу роботу, вказують, що сформульовані в дисертації наукові положення, висновки і рекомендації мають достатній ступінь наукової обґрунтованості, є достовірними.

Повнота викладу основних результатів дисертації в опублікованих працях, їх теоретичне і практичне значення. Основні положення, висновки і рекомендації, представлені в роботі, яка рецензується, досить повно викладені у 12 наукових публікаціях за темою дисертації, серед яких 3 статті – у наукових журналах та збірниках наукових праць, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук та зарубіжних наукометричних баз, 2 статті опубліковано в періодичних виданнях іншої держави, а також доповідались на 7 всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях, семінарах та круглих столах (вступ дисертації).

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що висновки, які сформульовані в дисертаційному дослідженні поглиблюють знання правової науки щодо особливостей криміналістичної характеристики злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, і предмету доказування у досудовому розслідуванні, і можуть бути використані в науково-дослідній діяльності – для подальшого удосконалення й розвитку методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень на базі сформульованих і викладених теоретичних положень, висновків та рекомендацій; у правотворчій та правозастосовній діяльності – при вдосконаленні чинного кримінального процесуального законодавства, інших правових актів та практики їх застосування; у освітньому процесі – при вивченні криміналістики, а також інших дисциплін, в науково-дослідній роботі студентів та аспірантів, а також при підготовці підручників, навчальних посібників та методичних матеріалів.

Оцінка змісту дисертації. Структура дисертації А. М. Боровик є логічно обґрунтованою, узгодженою з визначеними здобувачкою метою, завданнями, об'єктом і предметом дослідження. Основний текст роботи складається зі вступу, трьох розділів, що мають дев'ять підрозділів та загальних висновків.

У розділі 1 дана загальна характеристика злочинів, що вчиняються з мотивів расової, національної та релігійної нетерпимості, а також проаналізовані особливості криміналістичної характеристики умисних вбивств та інших насильницьких злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, і предмету доказування в кримінальних провадженнях під час досудового розслідування цих злочинів. У розділі 2 здійснено аналіз особливостей початкового етапу досудового розслідування злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, зокрема розглянуті типові слідчі ситуації початкового етапу досудового розслідування таких злочинів, а також визначені тактичні завдання розслідування щодо встановлення мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості та запропоновані засоби їх вирішення. У розділі 3 визначені та проаналізовані особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій стосовно доказування наявності мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості, зокрема огляду місця події, допиту потерпілого, свідків, підозрюваного, обшуку та проведення різних видів експертиз. Висловлені ідеї, висновки й пропозиції дисертантка підтверджує авторськими аргументами, емпіричними даними та доктринальними позиціями з питань, що розглядаються.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих в дисертації визначається перш за все тим, що дисертація А. М. Боровик є одним з перших в Україні монографічних досліджень теоретичних і практичних проблем криміналістичної характеристики злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, і предмету доказування у досудовому розслідуванні. Численні питання, які стосуються таких особливостей, поставлені й вирішені дисертанткою: по-перше, комплексно; по-друге, в аспекті вдосконалення вітчизняного законодавства і

внесення пропозицій, спрямованих на підвищення ефективності правового регулювання розслідування таких злочинів; по-третє, спрямовані на підвищення ефективності правозастосовної практики. Низка теоретичних положень, висновків і рекомендацій дисертантки мають наукову новизну і теоретичну значущість, цілком достатні для роботи рівня дисертації кандидата наук.

Так, найбільшим здобутком поданої дисертаційної роботи, з нашого погляду, є звернення до дослідження криміналістичної характеристики злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, та дослідження впливу елементів її змісту на предмет доказування під час досудового розслідування цих злочинів. Адже окремі науковці взагалі відкидають можливість визначення категорії «криміналістична характеристика злочину», її теоретичне і практичне значення.

Заслуговує на схвальний відгук і удосконалення дисертанткою наукових розробок щодо виокремлення та характеристики груп кримінальних правопорушень, які вчиняються з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (підрозділи 1.1-1.3 дисертації); типових слідчих ситуацій початкового етапу досудового розслідування цих злочинів (підрозділ 2.1 дисертації).

Варто позитивно оцінити запропонований і проаналізований авторкою дослідження перелік тактичних завдань розслідування щодо встановлення наявності мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості (підрозділ 2.2 дисертації).

Заслуговує на увагу й здійснений дисертанткою аналіз особливостей проведення окремих слідчих (розшукових) дій (а саме огляду місця події, допиту, обшуку, проведення експертизи) щодо доказування наявності мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості (розділ 3 роботи). Адже всі запропоновані для встановлення при проведенні цих слідчих (розшукових) дій обставини по суті є елементами змісту численних локальних предметів доказування, які можуть визначатися при проведенні кожної з цих дій.

Зауваження та пропозиції до дисертаційного дослідження. Даючи загалом позитивну оцінку рецензованій дисертації, варто відзначити, що, як і

будь-яка інша, значна за кількістю досліджуваних проблем наукова праця, вона містить і окремі суперечливі або дискусійні положення, які, на думку опонента, вимагають додаткової аргументації або пояснень здобувачки під час прилюдного захисту. Так, зокрема:

1. Визначаючи темою наукового дослідження криміналістичну характеристику певного злочину (чи злочинів), з нашого погляду, доцільно було б приділити увагу питанню щодо сутності цієї категорії («криміналістична характеристика злочину»), її місцю серед криміналістичних вчень, співвідношенню з іншими поняттями (приміром «механізм злочину»), значенню виділення для науки та слідчої практики. Адже, незважаючи на те, що ця категорія не є новою (була введена в науковий апарат криміналістики наприкінці 60-х – на початку 70-х років ХХ століття), і зараз в доктрині не склалося єдиної позиції щодо поставлених питань. Так, окремі науковці взагалі висловлюються про недоцільність її виділення, вважаючи, що зміст криміналістичної характеристики нічого нового для науки та практики не дає, є ілюзією, криміналістичним фантомом (Р. С. Белкін¹). Серед тих же, хто підтримує її існування теж ведуться дискусії. Одні вважають, що криміналістична характеристика є змістовним елементом криміналістичної методики (Б.В. Щур, В. А. Журавель²), інші – виключають її з числа елементів структури окремої методики розслідування злочину (А. В. Шмонін, Ю. П. Гармаєв³).

2. Даючи криміналістичну характеристику злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (зокрема умисних вбивств – підрозділ 1.2 роботи), авторка зауважує, що доказування наявності цього мотиву повинно здійснюватися через встановлення обставини, що характеризують

¹ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. М. : НОРМА, 2001. С. 223.

² Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: монографія. Х. : Харків юрид., 2010. С. 136; Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан: монографія. Х.: Право, 2021. С. 278.

³ Шмонин А. В. Методология криминалистической методики: монография. М.: Юрлитинформ, 2010. С. 91; Гармаев Ю. П., Лубин А. Ф. Проблемы создания криминалистических методик расследования преступлений: теория и практика. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2006. С. 101.

особистість підозрюваного, характеристик потерпілої особи (жертви), способу вбивства та характерних слідів-ознак наявності даного мотиву. З нашого погляду, елементами криміналістичної характеристики зазначених злочинів можуть бути визначені й інші відомості про обставини їх вчинення (приміром, час вчинення та обстановка злочину, внутрішнє ставлення суб'єкта злочину до своїх дій та їх наслідків (форма вини та мета), відносини між учасниками події, зв'язки між злочинними діями і результатом, між діями і обстановкою тощо). Адже, зважаючи на те, що механізм злочину і його криміналістична характеристика є близькими поняттями, хоча різними за сутністю (механізм злочину – це об'єкт пізнання (реальна дійсність), криміналістична характеристика – сукупність знань про цей об'єкт⁴), зміст першого обумовлює другий. А це означає, що будь-які обставини механізму злочину, які є його елементами, можуть визначатися в конкретному провадженні і як змістовні елементи його криміналістичної характеристики.

3. Розглядаючи сутність визначених елементів криміналістичної характеристики злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, та кореляційні зв'язки між ними, дисертантка робить висновок, що вони є інформаційною основою доказування у кримінальних провадженнях даної категорії (підрозділ 1.2 дисертації). Загалом погоджуючись із висловленою тезою, вважаю за можливе, звернути увагу на питання, яке виникає у цьому зв'язку – щодо співвідношення криміналістичної характеристики і предмета доказування. Необхідність відповіді на нього зумовлюється і тим, що назва дисертаційної роботи, яка рецензується, містить ці два поняття. З нашого погляду, вони є різними за змістом і функціональною спрямованістю самостійні структурні елементи методики розслідування окремих видів злочинів, які не конкурують один з одним і призначенні для вирішення різнопланових завдань розслідування. Криміналістична характеристика може розглядатися як абстрактна наукова категорія, в якій відображена якісно-кількісна інформація ретроспективної спрямованості, тобто

⁴ Волобуєв А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія. Кривий Ріг: Вид. Р. А. Козлов, 2019.С. 70.

відомості про типові криміналістично значущі ознаки, властивості певного виду злочину. Предмет же доказування зв'язаний із перспективною стороною структури криміналістичної методики, а саме з інформацією щодо побудови пізнавального процесу, спрямованого на збирання необхідної доказової бази.

Знання елементів змісту криміналістичної характеристики злочину зумовлює визначення обставин, які підлягають доказуванню, тобто тих, які є змістом предмета доказування. З приводу останнього варто також відзначити, що в науці кримінального процесу є низка наукових досліджень, в яких здійснюється градація предмета кримінального процесуального доказування за ступенем спільності (ступенем конкретизації) обставин кримінального правопорушення на: загальний, родовий, спеціальний та індивідуальний (а щодо окремих процесуальних дій та рішень виділяється також і локальний). З нашого погляду, при аналізі обумовленості предмета доказування в провадженнях щодо злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, їх криміналістичною характеристикою, доцільно зауважити, що мова йде саме про родовий предмет доказування, який визначається залежно від положень Загальної та Особливої частин кримінального закону як сукупність обставин вчинення таких же або подібних кримінальних правопорушень.

На прилюдному захисті хотілось би почути думку дисертантки з приводу висловлених у цьому пункті відгуку міркувань.

4. В роботі (підрозділ 1.1 дисертації) авторка здійснює визначення та групування кримінальних правопорушень, які вчиняються з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Критерієм такого визначення є наявність у диспозиції статті Особливої частини Кримінального кодексу України відповідної кваліфікуючої ознаки – вказаного мотиву (групи 1 і 2) або коли об'єктивна сторона правопорушення пов'язана із образою і приниженням релігійних почуттів, честі і гідності певних національних меншин (група 3). На думку опонента, таке групування не враховує положення п. 3 ст. 67 КК України, який передбачає таку обтяжуючу покарання обставину як вчинення кримінального правопорушення на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату або на ґрунті статевої приналежності. А це означає, що

цей мотив може бути присутній при вчиненні не тільки визначених дисертанткою правопорушень.

З цього приводу доцільно звернути увагу і на положення проекту нового Кримінального кодексу України⁵, в якому його розробники взагалі відмовились від формулювання у диспозиціях статей Особливої частини будь-яких кваліфікуючих ознак. Перелік останніх визначається у окремій статті Загальної частини і їх наявність та кількість впливає на кваліфікацію будь-якого кримінального правопорушення. Вважаємо такий підхід авторів проекту є цілком прийнятним, таким, що дасть можливість врахувати всі обставини вчинення кримінального правопорушення при його кваліфікації та призначенні покарання. В нашому ж випадку він підтверджує висловлене зауваження щодо можливого вчинення будь-якого кримінального правопорушення з мотивів, які розглядаються.

5. При розгляді особливостей початкового етапу досудового розслідування злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, авторка визначає і характеризує дві типові слідчі ситуації: 1) відомості про злочин, що вносяться до ЄРДР, містять достатні ознаки про наявність мотиву; 2) відомості про злочин, що вносяться до ЄРДР, не містять достатніх ознак про наявність мотиву (підрозділ 2.1 дисертації). Як зазначає дисертантка однією із відмінностей між цими ситуаціями є те, що на момент початку кримінального провадження підозрюваний встановлений (у першій) та не встановлений і його потрібно розшукувати та ідентифікувати (у другій). З нашого погляду, на цьому етапі досудового розслідування цілком можливою може бути й третя слідча ситуація – коли особа, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення із зазначених мотивів, встановлена, проте переховується від органів розслідування з метою ухилення від кримінальної відповідальності.

6. При аналізі особливостей проведення слідчих (розшукових) дій стосовно доказування наявності мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості

⁵ Проект нового Кримінального кодексу України (станом на 29.03.2021 р.): розробляється робочою групою з питань розвитку кримінального права, створеної у складі комісії з питань правової реформи Указом Президента України № 584/2019 від 7 серпня 2019 р. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>.

(розділ 3 роботи), дисертантка зупинилася на характеристиці окремих гласних слідчих (розшукових) дій. З нашого погляду, доцільно було б приділити увагу і особливостям проведення хоча б декількох негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД) (приміром, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК), спостереження за особою, реччю, місцем (ст. 269), контролю за вчиненням злочину (ст. 271 КПК)). Адже, як свідчить аналіз практики кримінальних проваджень, НСРД проводяться під час досудового розслідування багатьох тяжких чи особливо тяжких злочинів, якими є й більшість злочинів, вчинених із вказаних мотивів.

Водночас, висловлені зауваження стосуються переважно спірних питань дослідження або ж окремих недостатньо чітко викладених позицій. Здебільшого вони є свідченням творчого характеру роботи, а деякі з них носять характер побажань і можуть сприйматись як пропозиції до подальшого вивчення авторкою даної проблеми. Їх наявність не знижує достовірності основних наукових здобутків, висновків і рекомендацій, що містяться в рецензованій дисертації, не спростовує її загальної концепції та положень, що становлять наукову новизну дослідження й виносяться на захист.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК:

Актуальність теми дослідження, наукова новизна та значущість отриманих результатів дають підстави для висновку про те, що дисертаційне дослідження А. М. Боровик є самостійною, завершеною науковою працею, в якій авторкою отримано нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності розв'язують важливе для науки криміналістики завдання з комплексного дослідження особливостей криміналістичної характеристики злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, і предмету доказування у досудовому розслідуванні.

Дисертація відповідає паспорту спеціальності 12.00.09 та вимогам пунктів 9, 11, 12 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами), а її авторка – Боровик Анна Миколаївна заслуговує на присудження їй наукового ступеня

кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність.

Офіційний опонент –

**професор кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
доктор юридичних наук**

В. В. Вапнярчук

«30» квітня 2021 року

Підпис	<i>Вапнярчука В.В.</i>
Засвідчую	<i>Земля</i>
Нач. ВК	
30	04. 2021 р.